

Straty narodu polskiego w wyniku okupacji niemieckiej na Pomorzu na przykładzie powiatu świeckiego w latach 1939 – 1945

Problem strat ludzkich i materialnych spowodowanych działaniami wojennymi jest ważny dla państw w tych konfliktach biorących udział. Szczególnie jest to ważne w przypadku konfliktu globalnego jakim była II wojna światowa. Państwa biorące w nim udział przystępowały natychmiast po zakończeniu II wojny światowej do ustalania własnych strat ludzkich i materialnych. Pomimo tego, że problem strat ludzkich i materialnych jest kwestią polityczną, to należy podkreślić, że zachodnie państwa demokratyczne walczące po stronie Koalicji w II wojnie światowej, określiły ich wielkość szybko i sprawnie. Również przegrane Niemcy nie miały żadnych problemów z określeniem własnych strat. Wiadomo natomiast, że problemy z wyliczeniem własnych strat, szczególnie ludzkich, miał Związek Sowiecki. Na początku jego straty określili zachodni sojusznicy i Niemcy. Strona rosyjska praktycznie dopiero za rządów Michaiła Gorbaczowa ostatecznie ustaliła straty ludzkie narodów Związku Sowieckiego podczas II wojny światowej (czyli według strony rosyjskiej toczony w latach 1941 – 1945)². Jak widać trwało to bardzo długo i kilka razy były zmieniane, na początku były one zaniżane o później znacznie zawyżane.

Na tym tle, co należy zaznaczyć, Polska podobnie jak państwa zachodnie i Niemcy, bardzo szybko określiła swoje straty ludzkie i materialne spowodowane II wojną światową (tym razem z lat 1939 – 1945). Ale czy zrobiono to w sposób obiektywny i prawidłowy? Oficjalne ogłoszenie szczegółowych danych dotyczących strat Polski, które są obowiązujące do dnia dzisiejszego i znajdują się we wszystkich podręcznikach szkolnych i akademickich oraz są prezentowane w oficjalnych polskich stanowiskach i dokumentach nastąpiło 14 stycznia 1947 r. Wówczas to opublikowano dokument pt.: „Komunikat Biura Odszkodowań przy

¹ Dr hab. Zbigniew Karpus, prof. UMK - Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

² *Grif sekretности снят. Poteri woorużennyh sil SSSR w wojnach, boewyh dejstwiyah i wojennyh konfliktach. Statisticheskoe issledowanie*, Moskwa 1993, s. 416; *Rossija i SSSR w wojnach XX weka. Poteri woorużennyh sil. Statisticheskoe issledowanie*, Moskwa 2001, s. 608; W. Erlichman, *Poteri narodonaselenija w XX weke. Sprawocznik*, Moskwa 2004, s. 176.

Prezydium Rady Ministrów”, który następnie był drukowany w prasie i w formie plakatowej³ (Aneks 1). Z tego dokumentu dowiadujemy się, że podczas II wojny światowej życie straciło (oczywiście tylko z rąk Niemców) ogółem 6 028 tys. polskich obywateli z tego:

- wskutek bezpośrednich działań wojennych- 644 tys.
- wskutek terroru okupanta – 5 384 tys. w tym:
- ofiary obozów, pacyfikacji, zniszczeń, likwidacji gett – 3 577 tys.
- ofiary więzień, obozów i innych miejsc – 1 286 tys.
- zmarli poza obozami i więzieniami w następstwie wycieńczenia, ran, okaleczeń, nadmiernej pracy – 521 tys.⁴

W Polsce proces gromadzenia danych o stratach rozpoczął się natychmiast po usunięciu okupanta niemieckiego z zajmowanych terenów. Na wyzwolonych terenach władze polskie na szczeblu gmin, miast, powiatów i województw powoływały Inspektoraty Szkód Wojennych, które zbierały dane o stratach ludzkich i materialnych według podanych instrukcji⁵. Natychmiast po usunięciu okupanta niemieckiego latem i jesienią 1945 r. na terenie Pomorza i w innych regionach Polski odbywały się ekshumacje w miejscach masowych egzekucji. Z ekshumacji przygotowywano ankiety, w których określano liczbę ofiar spoczywających w masowych grobach oraz jeśli było to możliwe spisywano personalia pomordowanych. Natomiast dokumentacja pojedynczych przypadków śmierci oraz indywidualne straty mieszkańców powiatu świeckiego i województwa były przyjmowane przez Inspektoraty Szkód Wojennych przez 1945 i do października 1946 r. Ustalono datę 20 października 1946 r. jako ostateczną dla przygotowania szczegółowych sprawozdań strat ludzkich i materialnych na szczeblu gmin, miast i powiatów⁶. Po tej dacie były przygotowywane końcowe sprawozdania wojewódzkie i przesyłane do Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. Po otrzymaniu danych z poszczególnych województw przygotowano zbiorcze straty w ludziach i dobrach materialnych dla całej Polski i 17 stycznia 1947 r. opublikowano je we wspomnianym komunikacie.

W dalszej części artykułu zostanie przedstawiony problem strat ludzkich w powiecie świeckim. Na początku trochę informacji o powiecie. Obejmował on przed i po II wojnie

³ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej cyt.: AP Bydgoszcz), Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy (dalej cyt.: UW Pom.) 1945 – 1950, Referat Strat wojennych, sygnatura (dalej cyt.: sygn.) 42, Komunikat Biura Strat Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej z 14. 01. 1947 r., s. 1-3.

⁴ Ibidem, s. 1.

⁵ AP Bydgoszcz, Zarząd Miejski w Bydgoszczy (1945 – 1950), sygn. 50, Pismo Wojewódzkiego Inspektora Szkód Wojennych w Bydgoszczy do Starostw Powiatowych i Prezydentów miast wydzielonych z 10. 08. 1945 r.; Pismo Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Bydgoszczy Inspektora Szkód Wojennych do Starostw Powiatowych i Prezydentów miast wydzielonych z 21. 09. 1946 r.; *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Województwo bydgoskie*, Warszawa 1981, s.145; Opracowanie: Główna Komisja badania zbrodni hitlerowskich w Polsce przy współudziale Okręgowej Komisji badania zbrodni hitlerowskich w Bydgoszczy. Informacja wewnętrzna nr 88/27. Do użytku wewnętrznego. Nakład 250 egzemplarzy; J. Krzemień, *Zbrodnie Selbstschutzu w Jastrzębiu w Powiecie Świeckim*, [w:] I. Mazanowska, T. S. Ceran (Re.), *Zapomniani kaci Hitlera. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939 – 1940. Wybrane zagadnienia*, Bydgoszcz – Gdańsk 2016, s. 125 – 127.

⁶ AP Bydgoszcz, Zarząd Miejski w Bydgoszczy (1945 – 1950), sygn. 50, Pismo Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Bydgoszczy Inspektora Szkód Wojennych skierowane do Starostw Powiatowych i Prezydentów miast wydzielonych z 21. 09. 1946 r.

światowej powierzchni 1 571 km² i składały się na niego 2 miasta (Świecie liczące w 1948 r. 8 397 mieszkańców i Nowe – 4 328 mieszkańców) i 14 gmin wiejskich. Na terenie powiatu mieszkało w:

- 1939 r. (do wybuchu wojny) – 83 399 osób (z tego: 77 500 Polaków, 13 161 Niemców, 120 Żydów i 29 innych narodowości),
- 1948 r. – 74 988 osób (z tego: 74 625 Polaków, 271 Niemców, 0 Żydów i 21 innych narodowości)⁷.

Niestety w zasobach Archiwum Państwowego w Bydgoszczy w zbiorach Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Bydgoszczy (1945 – 1950) i w zasobach Starostwa Powiatowego w Świeciu (1945 – 1950) nie zachowały się szczegółowe materiały dotyczące strat ludzkich powiatu świeckiego w okresie II wojny światowej. Interesujące nas materiały znajdują się zapewne w Archiwum Akt Nowych w Warszawie i w zbiorach Głównej Komisji badania zbrodni hitlerowskich (później przeciwko Narodowi Polskiemu) w Polsce (materiały tej instytucji znajdują się obecnie w Instytucie Pamięci Narodowej w Warszawie. Dostępne są jednak inne materiały, na podstawie których można określić liczbę mieszkańców powiatu świeckiego, którzy ponieśli śmierć z rąk niemieckiego okupanta w latach 1939 – 1945. W 1981 r. w Warszawie Główna Komisja badania zbrodni hitlerowskich w Polsce (z nadrukiem do użytku wewnętrznego) opublikowała metodą powielaczową (w nakładzie 250 egzemplarzy) pracę pt.: „Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939 – 1945. Województwo bydgoskie” (w granicach z lat 1974 – 1998)⁸ (Aneks 2). Publikację przygotowano z wykorzystaniem dokumentów dotyczących powojennych ekshumacji znajdujących się w zasobie Głównej Komisji i innych państwowych instytucji. Należy podkreślić, że źródła na które autorzy się powołują są imponujące, przeprowadzono rozległą kwerendę archiwalną. Jak podano we wstępie do publikacji podobne rejestry miały być przygotowane dla innych polskich województw.

Na podstawie informacji zawartych w tym rejestrze na terenie powiatu świeckiego w latach 1939 – 1945 znajduje się 18 miejsc pamięci, w których pochowani są mieszkańcy powiatu różnych narodowości (Polacy, Żydzi i Włosi), zamordowani przez Niemców (Aneks 3). W tych miejscach w pojedynczych i zbiorowych grobach pochowanych jest łącznie od 17 527 do 19 639 mieszkańców powiatu (w tym też 5 jeńców Włochów) oraz także mieszkańcy Grudziądza i Bydgoszczy (nie podano ich liczby). W pojedynczych i w mogiłach do 50 ofiar było pochowanych łącznie 144 osoby, pozostali w liczbie od 17 383 do 19 483 leżą w 5 grobach masowych (o pojemności od 83 do 12 000 ofiar). Z rejestru wynika także, że od 17 493 do 19 605 osób zostało zamordowanych przede wszystkim jesienią 1939 r. i na początku 1940 r., natomiast tylko 34 osoby (w tym 5 jeńców włoskich) poniosło śmierć w latach 1944 – 1945⁹. Należy w tym miejscu także zaznaczyć, że w rejestrze nie podano

⁷ AP Bydgoszcz, UWPom. (1945 – 1950), sygn. 427, Protokół z inspekcji Starostwa Powiatowego w Świeciu przeprowadzonej przez Wojewódzkiego Inspektora Starostw Franciszka Daniluka w dniach 25 – 30. 05. 1948 r., s. 1.

⁸ *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego...*, op. cit., s. 145.

⁹ *Ibidem*, s. 16, 18, 51, 54, 63-64, 68-69, 82, 87, 88-89, 94-95, 104-105, 115, 127, 128, 130, 133.

liczby mieszkańców powiatu zamordowanych i zamęczonych w obozach koncentracyjnych i zagłady i w więzieniach (w tym duchownych), a także podczas wykonywania pracy przymusowej czy też od ran, chorób i z wycieńczenia. Stąd też do podanych wyżej danych należy dodać minimalnie ok. 1 000 do 1 500 takich osób (mieszkańców powiatu świeckiego). Tak więc łącznie od 19 000 do 21 000 mieszkańców powiatu świeckiego poniosło śmierć z rąk okupanta niemieckiego w latach 1939 - 1945. Stanowiło to ok. 25 % mieszkańców powiatu świeckiego z 1939 r. Już ta wielkość wydaje się zbyt duża, wręcz niewiarygodna. A do niej należy dodać 13 160 Niemców, którzy mieszkali w powiecie do 1945 r. i następnie zostali do 1948 r. wysiedleni z Polski (oprócz 271 osób tej narodowości)¹⁰. Można więc przyjąć, że liczba mieszkańców powiatu świeckiego w porównaniu z 1939 r. zmniejszyła się w 1948 r. o ok. 34 200 osób (83 400 – 34 200 = 49 200) czyli o ok. 45 %. Taki ubytek ludności w powiecie jest zdecydowanie niemożliwy z racjonalnego punktu widzenia tym bardziej, że już w 1948 r. na terenie powiatu mieszkało ok. 75 000 ludzi (nie było już Niemców i przybyli repatrianci ze wschodu i z innych regionów Polski)¹¹. Jest więc zastanawiające, że aż tylu repatriantów w tak krótkim czasie (w okresie ok. 3 lat osiedliło się w powiecie ok. 25 000 ludzi, co stanowiło ok. 30 % ogółu mieszkańców) przybyło do powiatu świeckiego. Można zadać pytanie, czy taka sytuacja była możliwa i realna?

Jak wspomniano wyżej w 5 masowych grobach zlokalizowanych na terenie powiatu świeckiego, jak zostało podane w rejestrze, leży od 17 383 do 19 483 zamordowanych. Groby te znajdują się w następujących miejscowościach powiatu:

- Grupa, gmina Dragacz – leży tu ok. 6 500 osób, Polaków i Żydów z Grudziądza, Nowego i Świecia zamordowanych w grudniu 1939 r. W maju 1944 r. Niemcy zwłoki spalili, żadnych nazwisk pomordowanych nie ustalono i nie podano w rejestrze (i w zachowanej dokumentacji).
- Jastrzębie, gmina Drzycim – leży tu ok. 500 – 600 osób, Polaków i Żydów z Bydgoszczy, Drzycimia i Osia zamordowanych w 1939 r. i w 1940 r. Jesienią 1945 r. miała miejsce ekshumacja, w jej wyniku ustalono nazwiska 50 ofiar. Natomiast, co ciekawe na skromnym pomniku postawionym na miejscu kaźni w końcu lat 60. XX wieku umieszczono informację, że w tym miejscu leży 250 pomordowanych Polaków (Aneks 4) *.
- Luszkówko, gmina Pruszcz – leży tu ok. 300 osób, Polaków i Żydów, zamordowanych od listopada 1939 r. do stycznia 1940 r. Innych informacji w rejestrze nie podano.
- Mniszek, gmina Dragacz – leży tu ok. 10 000 – 12 000 osób, Polaków i Żydów ze Świecia i powiatu zamordowanych od października 1939 r. do kwietnia 1940 r. W 1944 r. Niemcy zwłoki spalili. Podano 45 nazwisk osób zamordowanych w tym miejscu.
- Świecie, miasto – leży tu 83 osoby, Polacy i Żydzi, ekshumacja ofiar nastąpiła w listopadzie 1945 r. i pochowano ich uroczyście na miejskim cmentarzu. Nazwiska ofiar nie zostały podane¹².

¹⁰ AP Bydgoszcz, UWPom. (1945 – 1950), sygn. 427, Protokół z inspekcji Starostwa Powiatowego w Świeciu..., op. cit., s. 1.

¹¹ Ibidem.

¹² W Jastrzębiu zamordowany został i pochowany w zbiorowej mogile mój dziadek Teodor Ratkowski zamieszkały

Szczegółowa dokumentacja dotycząca sposobu ustalania liczebności tych masowych grobów (przede wszystkim tych w Grupie i Mniszku) niestety nie zachowała się. Ale po podanych w rejestrze okrągłych liczbach można domniemywać, że są to wielkości szacunkowe. Byłoby bardzo interesujące dowiedzieć się jak te liczby ustalono. W tym celu możemy jednak wykorzystać metodę dedukcyjną, stosowaną często w badaniach historycznych. Pomocą może służyć zachowana w całości dokumentacja pokazująca jak ustalano straty ludzkie w stolicy województwa pomorskiego, czyli w Bydgoszczy. Zastosowana w tym przypadku metodologia statystyczna jest wielce pouczająca (Aneks 5). Otóż Referat Szkód Wojennych w Bydgoszczy 22. 08. 1945 r. określił, że w latach 1939 – 1945 śmierć poniosło 2 926 mieszkańców miasta. Już na tym pierwszym dokumencie ręcznie dopisano, że śmierć poniosło 24 350 mieszkańców Bydgoszczy. Natomiast w końcowym dokumencie z 25. 08. 1945 r. przesłanym do Warszawy podano, że w Bydgoszczy w okresie okupacji niemieckiej śmierć poniosło 28 350 mieszkańców a kolejnych 8 000 uznano za prawdopodobnie zamordowanych¹³. Tak więc łączne straty ludzkie Bydgoszczy to ok. 30 % mieszkańców w stosunku do 1939 r. i jak widać zostały one powiększone 12 krotnie (o 1 200 %) w stosunku do początkowych wyliczeń. W dokumentacji podano także, że w Bydgoszczy w 1945 r. mieszkało mniej o 36 000 mieszkańców w porównaniu z 1939 r.¹⁴.

W tej sytuacji można ponownie zadać pytanie, czy liczba mieszkańców powiatu świeckiego, którzy ponieśli śmierć w okresie okupacji niemieckiej wynosząca od 19 000 do 21 000 jest możliwa i realna? Zdecydowanie nie. Biorąc pod uwagę przypadek Bydgoszczy można założyć, i jest to bardzo prawdopodobne, że łączne straty ludzkie w powiecie świeckim to ok. od 1 500 do 1 700 osób (w tym cała populacja Żydów mieszkających w powiecie czyli ok. 120 osób), co stanowi ok. 2 % ludności powiatu z 1939 r. Należy w tym miejscu z całą stanowczością zaznaczyć, że są to nadal straty ludzkie bardzo duże w stosunku do całej populacji powiatu świeckiego. Przy szczegółowych badaniach naukowych, które prędzej czy później muszą być w Polsce i w naszym województwie (kujawsko – pomorskim) przeprowadzone, okaże się, że tylko dla takiej liczby pomordowanych przez Niemców mieszkańców powiatu świeckiego podczas II wojny światowej można z całą pewnością ustalić nazwiska ofiar. W tej sytuacji można także przyjąć, że podane liczby ofiar spoczywających w masowych grobach (szczególnie w Grupie, Mniszku i Jastrzębiu) jest zawyżona i że w tych miejscowościach może spoczywać nie więcej niż:

- Grupa – nie ok. 6 500 ale ok. 500 ofiar,
- Mniszek – nie ok. 10 000 – 12 000 ale ok. 1 000 ofiar,
- Jastrzębie – nie ok. 500 – 600 (lub 250 jak podano na pomniku) ale ponad 50 ofiar

w Siemkowie gmina Lniano, rolnik, który został aresztowany 11 października 1939 r. i umieszczony w obiektach majątku w Jastrzębiu. Nie ustalono dokładnej daty śmierci, najprawdopodobniej nastąpiło to w końcu października 1939 r. Podczas ekshumacji żona Franciszka Ratkowska (moja babcia) nie rozpoznała zwłok. Zob.: J. Krzemięń, *Zbrodnie Selbstschutzu w Jastrzębiu w Powiecie Świeckim*, [w:] I. Mazanowska, T. S. Ceran (red.), *Zapomniani kaci Hitlera. Volksdeutscher Selbstschutz...*, op. cit., s. 134; wspomnienia rodziny Teodora Ratkowskiego w posiadaniu autora – jego wnuka.

¹³ Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego..., op. cit., s. 63-64, 68-69, 82, 88-89, 127.

¹⁴ AP Bydgoszcz, Zarząd Miejski w Bydgoszczy (1945 – 1950), sygn. 50, Roczne zestawienie Referatu Szkód Wojennych w Bydgoszczy pt.: „Informacyjne dane do sprawozdania w myśl instrukcji z 21. 08. 1945 r.”.

(czyli tyle ile nazwisk ustalono i podano w dokumentacji),

- Luszczówko – nie ok. 300 ale ok. 50 ofiar,
- Świeciu – 83, bo tyle ofiar ustalono podczas ekshumacji.

Na zakończenie należy także określić wielkość strat materialnych spowodowanych polityką okupanta niemieckiego i w wyniku działań wojennych. W stosunku do powiatu świeckiego dane dotyczące strat materialnych nie zachowały się. Wiemy natomiast jakie straty materialne poniosła Rzeczpospolita Polska i województwo pomorskie (bydgoskie w granicach z lat 1945 - 1974). Straty materialne Polski podane w Komunikacie Komisji Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów to 258 432 mld zł, co stanowi ok. 50 mld \$ USA z 1939 r., co stanowi wielkość ok. 1 biliona \$ USA w cenach dzisiejszych (kwotę 50 mld należy pomnożyć przez 20)¹⁵. Jest to wielkość, którą podaje wiele ekonomistów i historyków. Natomiast straty materialne Województwa Pomorskiego ustalone w 1945 r. w przemyśle (bez sektora transportowego i majątku państwowego i samorządowego) to 99 519,150 mln zł (co stanowi ok. 20 mln \$ z 1939 r., co stanowi ok. 400 mln \$ według obecnych cen)¹⁶ (Aneks 6). Co ciekawe w zestawieniu określającym straty przemysłu województwa pomorskiego podano, że 15 mln zł to straty spowodowane przez wojska sowieckie, Armię Czerwoną (tak podano w dokumencie z 1945 r.), co stanowi ok. 3 mln \$ z 1939 r., co stanowi ok. 60 mln \$ USA dzisiaj¹⁷.

Na zakończenie należy podkreślić, jak duże zadanie stoi jeszcze przed stroną polską aby w sposób właściwy i realistyczny określić swoje straty ludzkie i materialne spowodowane II wojną światową. Chociaż upłynęło już 70 lat od jej zakończenia to można z całą pewnością stwierdzić, że zrobiono niewiele w tym zakresie i że należy rozpocząć ustalane strat ludzkich i majątkowych w Polsce od początku. Jeśli tego nie zrobimy sami, to w przeciwnym wypadku zrobią to za nas inni, np. Niemcy lub Rosjanie (a oni potrafią to dobrze robić), co byłoby niesamowitym paradoksem historii, a praktycznie chichotem historii. Oby tak sytuacja nie miała miejsca.

Bibliografia

- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy (1945 – 1950).
- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Zarząd Miejski w Bydgoszczy (1945 – 1950).
- Erlichman W., *Poteri narodonaselenija w XX weke. Sprawocznik*, Moskwa 2004.
- *Grif sekretnosti snjat. Poteri woorużennych sił SSSR w wojnach, boewych dejstwijach i wojennych konfliktach. Statisticzskoe issledowanie*, Moskwa 1993.

¹⁵ AP Bydgoszcz, UWPom. (1945 – 1950), Referat Strat Wojennych, sygn. 42, Komunikat Biura Strat ..., op. cit., s. 2.

¹⁶ AP Bydgoszcz, UWPom. (1945 – 1950), sygn. 483, Pismo z załącznikami Wojewódzkiego Inspektora Strat Wojennych o stratach wojennych przemysłu w Województwie Pomorskim z 12.04.1946 r., s. 1 – 3.

¹⁷ AP Bydgoszcz, UWPom., (1945 – 1950), sygn. 473, Materiały dotyczące strat zwierząt gospodarskich na terenie Województwa Pomorskiego z 1. 09. 1945 r.; Idem, sygn. 483, Pismo z załącznikami Wojewódzkiego Inspektora Strat Wojennych dotyczące strat wojennych przemysłu Województwa Pomorskiego z 12.04.1946 r., s. 3.

- Krzemień J., *Zbrodnie Selbstschutzu w Jastrzębiu w Powiecie Świeckim*, [w:] Mazanowska I., Ceran T. S. (red.), *Zapomniani kaci Hitlera. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939 – 1940. Wybrane zagadnienia*, Bydgoszcz – Gdańsk 2016.
- *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Województwo bydgoskie*, Warszawa 1981.
- *Rossija i SSSR w wojnach XX wieku. Poteri woorużennych sił. Statisticzskoe issledowanie*, Moskwa 2001.

Spis aneksów

- Aneks 1 – *Komunikat Biura Strat Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej z 14. 01. 1947 r.* Źródło: AP Bydgoszcz, Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy 1945-1950, Referat Strat Wojennych, sygn. 42, Komunikat Biura Strat Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej z 14. 01. 1947 r.
- Aneks 2 – *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939 – 1945. Województwo bydgoskie*, Warszawa 1981, ss. 145, Opracowanie: Główna Komisja badania zbrodni hitlerowskich w Polsce przy współudziale Okręgowej Komisji badania zbrodni hitlerowskich w Bydgoszczy. Informacja wewnętrzna nr 88/27. Do użytku wewnętrznego. Nakład 250 egzemplarzy.
- Aneks 3 – *Miejsca pamięci na terenie Powiatu Świeckiego, w których spoczywają zamordowani przez Niemców Polacy, Żydzi i Włosi w latach 1939 – 1945.* Źródło: *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939 – 1945. Województwo bydgoskie*, Warszawa 1981.
- Aneks 4 – *Fotografie z miejsca upamiętnienia zamordowanych Polaków i Żydów w Jastrzębiu gmina Drzycim (stan obecny).*
- Aneks 5 – *Kwestionariusz „C” strat przygotowany przez Zarząd Miejski w Bydgoszczy Referat Szkód Wojennych z 25. 08. 1945 r. i „Notatka sposobu uzyskiwania odwrotnych cyfr”.* Źródło: AP Bydgoszcz, Zarząd Miejski w Bydgoszczy (1945-1950), sygn. 50, Pismo Prezydenta Bydgoszczy do Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego Inspektoratu Szkód Wojennych w Bydgoszczy z 25. 08. 1945 r., w tym kwestionariusz „C” strat przygotowany przez Zarząd Miejski w Bydgoszczy Referat Szkód Wojennych z 25. 08. 1945 r. i „Notatka sposobu uzyskiwania odwrotnych cyfr”.
- Aneks 6 – *Straty wojenne przemysłu w Województwie Pomorskim na podstawie zgłoszonych kwestionariuszy w Inspektoracie Szkód Wojennych.* Źródło: AP Bydgoszcz, UWPom. (1945–1950), sygn. 483, Pismo z załącznikami Wojewódzkiego Inspektora Strat Wojennych o stratach wojennych przemysłu w Województwie Pomorskim z 12. 04. 1946 r.